

**O PAGINĂ DIN BIOGRAFIA LUI MAXIMILIAN HACMAN  
INSTITUTUL ROMÂN DIN BERLIN  
(OCTOMBRIE 1940 – SEPTEMBRIE 1941)**

RADU-FLORIAN BRUJA

**A Page from the Biography of Maximilian Hacman  
The Romanian Institute in Berlin  
(October 1940 – September 1941)**

*(Abstract)*\*

Generally, the biography of Maximilian Hacman is known to specialists in the history of Bukovina. University professor, lawyer and specialist in commercial law, politician, newspaperman and cultural entertainer Maximilian Hacman (1877–1961) remained for most people known for his role in the union of Bukovina with Romania in 1918. But there is a certain episode of his life that remained unknown for years. Maximilian Hacman was the secretary of the Romanian Institute in Berlin from autumn 1940 until the following year, being a close collaborator of Sextil Pușcariu. Hacman's intellectual and ideological affinities recommended him in 1940 for the position of secretary of the newly established Romanian Institute in the capital of the Nazi Reich. The purpose of this settlement was twofold: that of promoting Romania's cultural values and civilization being doubled by that of propaganda. The aim of the institute was to combat Hungarian propaganda, which had more influence in the German capital at that time. Historiography avoided this subject, the theme of German-Romanian cultural relations in the years of World War II being long considered a taboo subject. The precariousness of the sources added to the concealment of the theme for a long time, which cast a shadow over the Berlin chapter of Hacman's biography. The most important historical source is precisely the *Journal* that Maximilian Hacman kept in the period when he lived in the capital of the Reich. Some studies were devoted to the Institute and the personality of its leader – Sextil Pușcariu – but they either emphasized the role of promoting Romanian culture in the German space or that of excessive politicization of the Institute's activity. For Maximilian Hacman, the period was extremely difficult because he was in refuge after northern Bukovina had entered Soviet rule.

From the analysis of these historical resources we can find out what were the motives that imposed Hacman on the staff of the Institute, what his role was and how he performed his tasks. Especially from the intimate pages left we can find out what

\* Traducere: Radu-Florian Bruja.

*Analele Bucovinei*, XXVII, 1 (54), p. 145–165, Rădăuți – București, 2020

was Hacman's position towards the activities of the institute, what role he played in the relationship between the Institute and the Romanian Legation in Berlin, which were the personalities of German culture and science attracted by Romanian propaganda and what atmosphere was cultivated in the Romanian cultural settlement. From the comparative analysis of archive documents and his daily records, Hacman seems to be an active and extremely hard-working person in forming and maintaining links with the German University environment but also a critic of the various initiatives that the Institute members have had. Also, Maximilian Hacman kept in touch with the Romanian students studying in Germany at an extremely delicate political moment. He was forced to do a real "dance on the wire" between the needs of Romanian students and its political orientations. It must be considered that Germany was at war and that the routine life of the Bukovinian teacher was influenced by the politico-military developments. The way in which Hacman positioned himself against the conflict between Sextil Pușcariu and Nichifor Crainic and especially how he managed the eternal financial problem that the Institute faced may trigger the attention. Last but not least, we can see on which side the Bukovinian intellectual was positioned in the conflict between Ion Antonescu and the political grouping around Horia Sima, a conflict that also reverberated in the Institute and which also ground the Romanian emigration from Germany.

**Keywords:** The Romanian Institute, Berlin, Sextil Pușcariu, Propaganda, Universities, students, Legionary Movement.

Intelectualitatea bucovineană care a participat la actul Unirii de la 1918, dar a văzut prăbușită România Mare la 1940, a avut un destin aparte, suprapus dramei provinciei în care a activat. Cei mai mulți și-au găsit sfârșitul departe de Bucovina, în anii postbelici. Dar destinul lor este asemănător, mai toți împărțășind aceeași fatalitate. Nici Maximilian Hacman nu a fost ferit de această tristă soartă. A militat pentru păstrarea identității naționale a românilor bucovineni până la 1918, a acționat în direcția Unirii, în clipa astrală din noiembrie – decembrie 1918, și-a manifestat naționalismul în anii interbelici, sintetizându-și ideile spre 1940. Simpatiile sale pentru regimurile de dreapta i-au oferit o șansă tocmai în momentul când steaua sa norocoasă părea căzută la pământ. După pierderea nordului Bucovinei, Maximilian Hacman fusese repartizat la Facultatea de Drept din capitală, fiind un privilegiat al regimului instaurat în 14 septembrie, datorită relației cu Sextil Pușcariu și a prezenței lui Traian Brăileanu în fruntea Ministerului Educației. În toamna anului 1940, a devenit secretar al nou înființatului Institut Român din Berlin.

Istoriografia a evitat acest subiect, tematica relațiilor culturale germano-române în anii celui de al Doilea Război Mondial fiind multă vreme considerată un subiect tabu. Precaritatea surselor s-a adăugat la ocultarea, pentru o lungă perioadă, a temei, ceea ce a aruncat tăcerea peste capitolul berlinez din biografia lui Hacman. Magdalena Vulpe, nepoata lui Sextil Pușcariu și fiica lui Grigore Manolescu, a

semnat un articol intitulat „Institutul român din Germania”, pe baza unui material memorialistic al lingvistului brașovean. Autoarea susținea teza promovării culturii române în spațiul german, ca prioritate a regimurilor politice din anii 1940–1944, trecând sub tăcere politizarea acestei misiuni. Anterior, romanistul german Klaus Heitmann a publicat studiul „Sextil Pușcariu, Deutschland un die deutsche Wissenschaft”, în care se referă strict la politizarea activității Institutului, care ar fi avut ca scop studierea regimului și a instituțiilor Germaniei naziste. Acesta aprecia că realizările culturale ale Institutului fuseseră modeste. Cercetătorul german nu a avut acces la izvoarele arhivistice sau memorialistice românești, folosind doar sursele germane. Acum un deceniu, Daniela Olărescu a reluat chestiunea, atrăgând atenția asupra subiectului într-un studiu care dorea să găsească o linie de mijloc. Autoarea a încercat să prezinte activitatea președintelui Institutului sub dubla ei structură: propagandistică și culturală, dar a acreditat ideea că apartenența lui Pușcariu la Mișcarea Legionară a influențat activitatea Institutului<sup>1</sup>. Cel mai recent studiu asupra Institutului Român din Germania a fost semnat de Irina Matei și Lucian Nastasă-Kovács. Cei doi conchid că Daniela Olărescu nu a reușit să reliefeze adevărata activitate a Institutului, grăbindu-se să concluzioneze că așezământul cultural românesc era o „construcție legionară”. Cei doi autori deslușesc cel mai bine adevăratele resorturi ale Institutului și sunt primii care acordă spații largi activității lui Maximilian Hacman în cadrul așezământului cultural românesc din capitala Reich-ului nazist<sup>2</sup>. Între sursele inedite pentru cercetarea acestei pagini de istorie, documentele aflate în Fondul *Institutul Român din Germania*, din custodia Arhivelor Naționale, sunt extrem de prețioase, multe fiind publicate în volumul celor doi autori amintiți. Dar cel mai important izvor istoric îl reprezintă tocmai *Jurnalul* pe care Maximilian Hacman l-a ținut în perioada în care s-a aflat în capitala Reich-ului. O altă sursă memorialistică, oferită de publicistul Dumitru C. Amzăr, secretar de presă, atașat pe lângă Legația României la Berlin la cel moment, nu face decât o simplă referire la Hacman. Aprecierile sale, generale, trebuie privite cu suspiciune, deoarece Amzăr ar fi dorit să fie nominalizat președintele Institutului, în locul lui Pușcariu<sup>3</sup>. Așadar, cele câteva studii consacrate Institutului s-au referit, în special, la personalitatea celui care l-a condus. Activitatea lui Maximilian Hacman nu a fost tratată detaliat, ci doar prin prisma *Jurnalului* său. Din analiza acestui manuscris nu reies motivațiile care au dus la numirea sa în acest post și nici afinitățile cu ideologiile epocii, el având grijă să nu se poziționeze de partea adeptilor Mișcării

<sup>1</sup> Daniela Olărescu, „Sextil Pușcariu – președintele Institutului Român din Berlin: un subiect tabu?”, în „Revista Arhivelor”, anul LXXXVI, nr. 1, 2009, pp. 175–186.

<sup>2</sup> Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *Cultură și propagandă. Institutul Român din Berlin (1940–1945)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018, 718 p.; Irina Matei semnase, la rândul ei, un studiu: Irina Nastasă, „Sextil Pușcariu și Institutul Român din Germania”, în „Studia Universitatis Petru Maior”, series Historia, 9, 2009, pp. 217–247.

<sup>3</sup> Dumitru Cristian Amzăr, *Jurnal berlinez*, ediție de Dora Mezdrea și Dinu D. Amzăr, București, Editura România Press, 2005, 640 p.

Legionare. Studiul de față încearcă să completeze o piesă lipsă din puzzle-ul vieții intelectualului bucovinean.

### Institutul Român din Berlin

În contextul reorientării politice a României, încă de la finalul lunii mai a anului 1940, Constantin C. Giurescu i-a propus regelui Carol al II-lea crearea unui Institut românesc în capitala Reich-ului. Problema a fost amânată de gravele evenimente care au afectat integritatea teritorială a României, dar, pe parcursul verii, s-a cristalizat și scopul acestuia. „Nu va avea un caracter strict științific, ci va fi un centru de propagandă românească activă. Rostul lui va fi să îndrumeze pe tineri în primul semestru de studii, să le înlesnească să intre în intimă legătură cu națiunea germană și să pătrundă spiritul nou care o însuflețește”, se specifica în *Memoriul* adresat suveranului<sup>4</sup>. Totodată, s-a hotărât să i se încredințeze lui Sextil Pușcariu conducerea așezământului, oferindu-i-se posibilitatea să își aleagă singur colaboratorii. Acesta fusese educat în mediul academic german, care, după Franța, a dat cei mai mulți universitari români din acei ani. Odată cu prăbușirea militară a Franței, Reich-ul a devenit principalul spațiu spre care s-au îndreptat tinerii români<sup>5</sup>. Dar noul așezământ nu urmărea doar pregătirea intelectuală a studenților sau specializarea unor profesori, ci și strângerea legăturilor germano-române, într-un moment politic complex. Institutul a fost înființat la 16 august 1940, Pușcariu și Manoilescu mergând la Berlin spre finalul lunii, pentru a stabili primele contacte cu mediile germane. Numirea echipei de conducere s-a făcut abia în septembrie, datorită schimbărilor politice spectaculoase survenite în România. În septembrie, s-a stabilit că Institutul se înființa în subordinea Ministerului Afacerilor Externe și s-a estimat și bugetul de care avea nevoie pentru începerea activității. De plecarea celor doi la Berlin nu era străin nici Mihail Manoilescu, fratele lui Grigore, ministru de Externe în august 1940. Acesta mărturisea că Pușcariu a fost ales dintr-o listă de personalități „ce puteau avea credit și ascendent acolo”<sup>6</sup>.

Pe parcursul lunii septembrie s-a definitivat și personalul proiectatului Institut. În cele din urmă, președintele Institutului a fost numit Sextil Pușcariu, pentru a face loc lui Grigore Manoilescu în funcția de director, înlocuitorul președintelui fiind însărcinat cu contactele cu mediile germane și cu conducerea părții informative. Cei doi aveau statut de consilieri culturali onorifici, ceea ce le

<sup>4</sup> Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *op. cit.*, doc. 35, p. 272.

<sup>5</sup> Detalii despre mediul universitar german și formarea elitelor românești vezi la Lucian Nastasă, *Intelectualii și promovarea socială (pentru o morfologie a câmpului universitar)*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2004, pp. 153–166.

<sup>6</sup> Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii, iulie – august 1940*, ediție de Valeriu Dinu, București, Editura Enciclopedică, 1991, p. 150.

conferea imunitate diplomatică<sup>7</sup>. Maximilian Hacman a fost numit secretar general, responsabil cu îndrumarea studenților români din Germania, cu informațiile juridice și relația cu Universitățile germane. Ing. Eugen (Didi) Bodea a devenit referent cu informații tehnice, fiind însărcinat cu studiul bazei științifice pentru colaborarea cu mediile industriale germane, asigurând legătura cu școlile politehnice. Bodea a ajuns la Berlin abia la finalul lunii ianuarie 1941, din cauza angajamentelor față de guvernarea legionară. A devenit doctorand și asistent la Politehnica din Berlin – Charlottenburg. Istoric și un bun cunoscător al limbilor maghiară și germană, Gh. Vinulescu era responsabil cu relația cu Partidul Național Socialist, secretar de ședințe, redactorul corespondenței și informatorul pe teren. Între atribuțiile sale mai puțin oficiale era și cea de referent pentru problema transilvăneană. Constantin Noica a fost numit referent și informator literar, ocupându-se de legătura cu editorii și revistele din Germania. Alexandru Teodoreanu, asistent, primea responsabilități juridice și de economie politică. Este discutabilă nominalizarea sa, atât timp cât pentru el era „mai mult o distracție”, în vreme ce atribuțiile sale nu erau foarte clare. Elisabeta Falk și Iulia Vinulescu erau bibliotecare, Institutul dispunând de circa 5 000 de volume, din care o mare parte formau biblioteca personală a lui Pușcariu. Wilhelm Grell (Czell) era desemnat ca persoană de legătură și corespondență cu germanii. Lectori și traducători erau Suzana Dumitriu, pentru lecțiile de limba română pentru străini, care păstra registrele și făcea inventarul Institutului, respectiv Hildergard Fiechtner, germană originară din Basarabia, traducătoare și dactilografă. Sextil Pușcariu ar fi dorit ca printre nominalizați să fie și Vladimir Zaloziiecki și Alexandru Randa. Poziția importantă pe care o avea Hacman în Institut este dovedită și de faptul că a avut putere să se opună acestor nominalizări. Hacman avusese mai multe diferende „de ordin național” cu Zaloziiecki, deoarece acesta fusese membru al Partidului Ucrainenilor din Bucovina și parlamentar în România interbelică. „Sunt categoric contra lui Zaloziiecki și cred că Randa, deși înscris la legionarii noștri, fiind totuși german, nu ar putea face parte dintr-un institut românesc”<sup>8</sup>, nota la 18 septembrie fostul profesor cernăuțean. Aceste nominalizări nu se bazau strict pe criteriul competenței, ci mai ales pe cel al loialității, Pușcariu preferând și cu alte ocazii cel de-al doilea criteriu. În fond, chiar Maximilian Hacman era pentru Pușcariu „prietenul devotat și băiatul de zahăr” de la Cernăuți<sup>9</sup>, de care îl lega amintirea Unirii de la 1918. O

<sup>7</sup> Dumitru Cristian Amzăr, atașat al Legației României din Berlin, care urmărea să ocupe un post în Institut, nu l-a agreat de la început pe Grigore Manoilescu, despre care spunea că își făcuse un obicei din a întârzia la toate întrunirile, ceea ce a dăunat activității Institutului. Dumitru Cristian Amzăr, *op. cit.*, p. 209.

<sup>8</sup> Max Hacman, *În refugiu. 25 iunie 1940 – 19 decembrie 1940*, manuscris aflat în custodia Serviciului Județean Iași a Arhivelor Naționale (în continuare se va cita S.J.I.A.N.), Fond *Colecția Manuscrise*, d. 1814, p. 137 (în continuare se va cita: Hacman, d. 1814).

<sup>9</sup> Sextil Pușcariu, *Memorii*, ediție de Magdalena Vulpe, București, Editura Minerva, 1978, p. 506.

altă prezență pe culoarele Institutului a reprezentat-o Tiana Silion, fosta logodnică a unuia din asasinii lui Duca. „D-șoara Silion este «speakeristă» la Radio Dunărea, care a primit acest post pentru că este o legionară înfocată, atât de înfocată, încât la o întrebare [...] dacă este din familia Silionilor din Bucovina, i-a răspuns textual: «Eu n-am familie, familia mea este Legiunea»”<sup>10</sup>. În schimb, Hacman nu și-a arătat niciodată dezacordul față de Constantin Noica. L-a apreciat de la început și a trecut peste orientarea politică a „condeierului legionar”. Nu a comentat nici nominalizarea sa în Institut, la propunerea lui Pușcariu, cum o făcuse cu alții<sup>11</sup>. Alții lectori, precum Emil Cioran, Alexandru Dima sau Ovidiu Papadima, nu au putut fi nominalizați din lipsă de fonduri.

Scopul acestui așezământ era dublu. Cel de promovare a valorilor culturale și a civilizației românești în lumea germană a fost dublat de cel de propagandă, fapt care a creat oarecare confuzie între membrii Institutului, unii dintre ei neștiind cum să se poziționeze față de factorul politic și care era scopul primordial al așezământului. Obiectivul declarat, „de a dezvolta o operă de propagandă științifică în favoarea României, de a ține legături cu instituțiile de cultură germană, de a organiza aici conferințe ale savanților români, precum și de a pune la dispoziția cercetătorilor germani material documentar asupra României”, nu aducea clarificări<sup>12</sup>. În fapt, acest obiectiv sugera că Institutul era o modalitate de promovare, printr-o metodă alternativă, a imaginii României în Germania. Irina Nastasă-Matei susține că principalul scop era tocmai combaterea propagandei maghiare în Germania, argumentând că principalele teme ale conferințelor organizate aveau ca subiect central problema Transilvaniei<sup>13</sup>. Ungaria se folosise în trecut de diplomația culturală pentru a întări cooperarea cu Reich-ul și era nevoie de un instrument care să coordoneze schimburile în domeniul cultural, științific, universitar, educațional. Țelul urmărit era să favorizeze legăturile dintre instituții și oameni, înlesnind comunicarea și creând legături durabile româno-germane, dar scopul final era explicit propagandistic<sup>14</sup>.

Organizat în grabă, Institutul avea câteva posturi cheie, între care era și cel de secretar general, unde fusese nominalizat profesorul cernăuțean. Activitatea Institutului a demarat la începutul lunii octombrie 1940. Hacman a ajuns la Berlin, la 14 octombrie 1940, împreună cu o parte dintre membrii Institutului. Din analiza diverselor resurse istorice, putem afla care au fost mobilurile care l-au impus pe

<sup>10</sup> Max Hacman, *În refugiu. 20 decembrie 1940*, S.J.I.A.N., Fond *Colecția Manuscrise*, d. 1815, p. 6. (în continuare se va cita: Hacman, d. 1815).

<sup>11</sup> Sorin Lavric, *Noica și Mișcarea Legionară*, București, Editura Humanitas, 2007, p. 241.

<sup>12</sup> Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovacs, *op. cit.*, doc. 71, p. 369.

<sup>13</sup> Irina Nastasă-Matei, *Educație, politică și propagandă. Studenți români în Germania nazistă*, Cluj-Napoca, București, Editura „Școala Ardeleană”, Editura Eikon, 2006, p. 171.

<sup>14</sup> Resorturile diplomației culturale a României în anii celui de al Doilea Război Mondial le-am detaliat în studiul nostru, „Cultură și propagandă. Asociația culturală slovacă-română”, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, tomul LIII, 2016, pp. 247–264.

Hacman în personalul Institutului. Afinitățile intelectuale și ideologice ale lui Hacman l-au recomandat, în 1940, pentru funcția de secretar al proaspăt înființatului Institut Român din capitala Reich-ului nazist<sup>15</sup>. Maximilian Hacman primea o indemnizație de 1 000 de mărci lunar, fără să renunțe la salariul de profesor de la București. Grupul a ajuns la Berlin în 14 octombrie, instalându-se la Hotelul Adlon, pentru ca familia Hacman să se mute chiar a doua zi la pensiunea Medenwaldt-Stubenrauch din Kurfürstenstrasse nr. 225, în apropiere de Grădina Zoologică și de metrourul berlinez, unde locuiau familiile unor diplomați<sup>16</sup>.

Institutul își va găsi sediul într-o vilă cu 26 de camere din vestul Berlinului. Institutul, nota Hacman, este instalat într-o vilă foarte elegantă din Berlin – Charlottenburg Ahorn Allee 22–24, proprietatea unui speculant cu terenuri Schrobsdorff. Am închiriat vreo cincisprezece camere, dintre care unele chiar cu mobila foarte luxoasă a proprietarului, care mai este obligat să facă adaptările necesare, dintre care cea mai importantă [este] un etaj la o aripă. Ceea ce pentru Berlin este o raritate, este o grădină-parc destul de mare. Prețul de chirie este cam mare, 30 000 R.M., deci un milion și jumătate [de] lei pe an. În programul nostru sunt prevăzute și conferințe, în care scop este luată în vedere sufrageria vilei Schrobsdorff după adaptarea ei; pe laterale, un salonaș și o cameră de muzică sunt rezervate pentru primirea oaspeților. Căci, în scopul principal în care este înființat institutul și care este propaganda pentru România, astfel de primiri, recepții etc. urmează să joace chiar un rol însemnat<sup>17</sup>.

Noica nota, peste ani, că menirea Institutului era de a crea legături cu mediile academice și cu publicarea studiilor cercetătorilor români în revistele germane, trecând sub tăcere rostul politic și propagandistic<sup>18</sup>. Inițial, bugetul Institutului a fost de 611 000 de lei pentru cheltuielile de instalare. Institutul era înființat pe lângă Legația României la Berlin, fondurile fiind rulate prin intermediul misiunii diplomatice. Ulterior, bugetul acestuia a fost redus de la 15 la 10 milioane de lei, din cauza desființării Fondului Diplomatic de la Ministerul Afacerilor Externe. Acest Fond alimenta și Institutul Român din Berlin, iar cel nou creat pentru interese superioare de stat trecea sub administrarea președinției Consiliului de

<sup>15</sup> Ajuns în arhivele ieșene, după al Doilea Război Mondial, Fondul *Maximilian Hacman* conține 61 de dosare, din care 50 de manuscrise, o fotocopie după un manual medical, câteva articole din presa germană, opt documente dactilografiate și o tipăritură. Fondul acoperă o perioadă de 38 de ani, documentele fiind datate între anii 1903 și 1941, atât originale, cât și copii, în limbile română și germană. Privite în ansamblu, documentele fondului personal păstrat la S.J.I.A.N., aduc în prim plan momente ale activității sale profesionale și științifice – S.J.I.A.N., Fond personal *Maximilian Hacman (1878–1961)*. *Inventar*. Evoluția ideologică a lui Maximilian Hacman poate fi observată și în scrierile sale, multe rămase în manuscris. Cf. Radu-Florian Bruja, „Fond arhivistique Maximilian Hacman”, în „Codrul Cosminului”, serie nouă, XX, 2014, pp. 345–358.

<sup>16</sup> Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *op. cit.*, p. 115.

<sup>17</sup> Hacman, d. 1814, pp. 165–166.

<sup>18</sup> Sorin Lavric, *op. cit.*, p. 242.

Miniștrii. Speranțele lui Pușcariu erau îndreptate spre victoria legionarilor în lupta politică din România. Acest conflict a acutizat situația financiară a Institutului, Pușcariu având numeroși adversari între colaboratorii lui Ion Antonescu. Nădejtile lui Pușcariu și Manoilescu de a vedea îmbunătățită situația Institutului s-au năruit după rebeliunea legionară. Institutul a trecut din subordinea Ministerului Afacerilor Externe în cea a Subsecretariatului Presei și Propagandei, din cadrul executivului. Conducător de Nichifor Crainic, acest Subsecretariat a preluat și bugetul Institutului, ceea ce a complicat situația financiară.

### Din activitatea lui Maximilian Hacman

Hacman a început prin a-și stabili legături cu bucovinenii aflați în Germania. Între aceștia, Gheorghe Didi Gallin, consul la Hamburg (din iunie 1941, numit consul la Berlin), care vizita des Institutul, și Dragoș Cotlarciuc, consul la Köln. Statutul său i-a permis, de la început, să efectueze numeroase vizite la școlile germane, întâlnindu-se cu rectori și directori ai acestora. Prima întrevvedere a avut-o chiar cu rectorul Universității din Berlin, istoricul Willy Hoppe, care vizitase Cernăuțiul cu puțin timp înainte de a fi ocupat de sovietici. Între aceștia s-a stabilit repede o legătură prietenească, Hacman fiind invitat la Universitate chiar a doua zi. Profesor influent în mediile academice germane, Hoppe i-a prilejuit lui Hacman diverse întâlniri cu personaje importante, atât din mediul academic, cât și din cel politic. Între aceștia se numărau: Ernst Storm, de la Technische Hochschule; Erwin Fels, de la Wirtschaftshochschule; Max Kutschmann, directorul Hochschule für Bildende Künste; Fritz Stein, directorul Akademische Hochschule für Musik; Willi Willing, decanul Facultății de Științe din Berlin – Charlottenburg; Karl Emge, vicepreședintele Academiei de Științe Juridice și alți membrii importanți ai corpului academic german, cu relații în Partidul Nazist, precum Viktor Bruns, directorul Institutului de Drept Internațional din Berlin, o personalitate foarte apreciată. Vizitele sale pe teritoriul Reich-ului i-au prilejuit noi contacte. Hacman a vizitat în 14–15 noiembrie orașul Köln, unde, prin intermediul lui Dragoș Cotlarciuc, l-a cunoscut pe rectorul Otto Kuhn și corpul profesoral din Universitatea germană. În 21 noiembrie a participat la adunarea generală de la Akademie für Deutsches Recht din München. Aici a avut prilejul să-i cunoască pe Dino Grandi, ministrul Justiției din Italia, și pe Hans Frank, guvernatorul general al Poloniei. Hacman a avut șansa să-l cunoască și pe Werner Sombart. Economistul și sociologul Werner Sombart, membru al Academiei Române, căsătorit cu sora ministrului Gh. N. Leon<sup>19</sup>, fiind, de asemenea, un colaborator al Institutului, căruia i-a regretat dispariția, în

<sup>19</sup> *Diplomați germani la București, 1937–1944. Din memoriile dr. Rolf Putsch, atașat de legăție și dr. Gerhard Stelzer, consilier de legăție*, ediție de Cristian Scarlat, traducere de Ileana Sturza și Cristian Scarlat, București, Editura All Educational, 2001, p. 260.

18 mai 1941. Hacman a profitat de oportunitatea oferită de postul din capitala Germaniei pentru a-l scoate din țară pe fiul său, Dionisie Hacman, care era asistent la Universitatea din București. Relația sa cu Herbert Mayer, fost profesor la București, și coordonatorul tezei de doctorat a lui Dionisie, devenit acum profesor la Universitatea din Poznan, i-au facilitat tânărului Hacman transferul la Politehnica din Berlin<sup>20</sup>.

Între activitățile Institutului, studiile amintesc relativ puține inițiative. Nici *Jurnalul* lui Maximilian Hacman nu ne lasă să vedem o activitate prea prestigioasă. Dar mărturiile sale ne introduc în atmosfera creată în Institut și în jurul acestuia. Totodată, Hacman a susținut și alte instituții, care să sprijine activitatea Institutului. Ideea unei societăți germano-române a fost lansată încă de la venirea lui Hacman la Berlin, și a fost susținută de diferiți universitari germani. Aceste asociații erau foarte populare în epocă și fiecare partener al Reich-ului căuta să își promoveze imaginea externă prin intermediul societăților culturale. În Institut a fost încropit un mic cinematograful pentru difuzarea filmelor propagandistice. Au fost difuzate filme românești, alături de cele preluate de la studiourile UFA, într-o sală în care încăpeau până la 280 de spectatori<sup>21</sup>.

Cele mai importante activități prin care s-a remarcat Institutul Român în primul an de funcționare au fost conferințele susținute de cei sosiți din România, dar și de profesori invitați din mediul academic german. Secretarul Institutului notează în *Jurnalul* său variate detalii și comentarii proprii sau declarații ale participanților la conferințe. Vizita secretarului Ministerului Cultelor, Vladimir Dumitrescu, la Berlin, în decembrie 1940, cu prilejul comemorării nașterii părintelui arheologiei moderne, Johann Winckelmann (1717–1768), nu a trecut neobservată de Hacman. Influentele oaspete a susținut două conferințe în Germania, din care una la Berlin. Hacman a remarcat mai degrabă „bârfele” care circulau în București, mărturisite de Vladimir Dumitrescu, care erau puse pe seama lui Pușcariu și a puterii sale „dictatoriale” de a-și alege colaboratorii<sup>22</sup>. Vizita lui Nichifor Crainic la Berlin nu a scăpat atenției lui Maximilian Hacman. Chiar ministrul Propagandei sesiza că: „La Berlin mi s-a spus că e auditoriul cel mai indiferent față de străini”. Dar Hacman, deși lăuda germana lui Crainic, referitor la tematica aleasă, „Curenți culturale noi în România”, nota că „a bătut câmpii”. În schimb, Crainic nota în *Amintirile* sale că a avut parte de o audiență numeroasă, între care s-a aflat și Werner Sombart, personalitate care venea rar la acest gen de evenimente. Tot Crainic se lăuda că relația sa cu Eugen Gerstenmayer a fost de bun augur pentru comunitatea românească din Berlin. La insistențele acestuia, românii

<sup>20</sup> Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *op. cit.*, pp. 101–102.

<sup>21</sup> Hacman, d. 1815, p. 30.

<sup>22</sup> Prilejul a fost folosit de conducerea Institutului pentru a oferi o recepție la Hotelul Bristol, unde au fost invitați o serie de profesori germani. Cf. Hacman, d. 1814, p. 178.

au primit o biserică protestantă care a fost transformată în lăcaș de cult ortodox al românilor din capitala Reich-ului<sup>23</sup>.

În aprilie 1941 a susținut o conferință și profesorul Ioan Lupaș, pe tema relației dintre Ranke și Kogălniceanu. Hacman nu se arăta încântat nici de Lupaș, dar conchidea că: „s-a ținut mai bine decât Paulian [...]. Totuși, a doua zi, mi se plânge Pușcariu că marele Rosenberg, doctrinarul național-socialist, n-a vrut să-l primească pe Lupaș”<sup>24</sup>. În schimb, Amzăr este decepționat de faptul că profesorul ardelean s-a umilit arătând că întreaga cultură română este influențată de cea germană, întrebându-se dacă „e rostul Institutului să dovedească nemților că tot ce e bun în țara și cultura română îl datorăm lor?”<sup>25</sup> El va reveni asupra acestui subiect, criticând și articolele publicate de membrii Institutului<sup>26</sup>. O lună mai târziu, Alex. Teodoreanu a conferențiat despre „Țăranul român”, într-un eveniment care a fost completat de muzică de pian și un recital de poezii românești. Tot în luna mai a susținut lecția de deschidere a cursului său și Sextil Pușcariu, devenit „profesor invitat” la Universitatea din Berlin. În Aula Universității, președintele Institutului Român a conferențiat despre „Elementul romanic în spațiul dunărean”, în prezența rectorului Willy Hoppe și a unei numeroase audiențe, formate din profesori și studenți, dar și în fața unor demnitari naziști și a ministrului plenipotențiar, Raoul Bossy. Rectorul german afirma cu acest prilej că „această universitate este fericită să întindă o mână prietenească profesorului Pușcariu, care a așezat, încă din timpul războiului, una din pietrele de temelie ale colaborării dintre cele două națiuni prietene: România și Germania”. Maximilian Hacman nota despre eveniment că a fost o lecție „bine pregătită”, ce „a făcut un efect foarte bun”. Luna mai a fost una dintre cele mai încărcate în evenimente. Tot acum, Institutul l-a primit pe Ion Sân-Georgiu, care își prezenta comedia sa, *Duduca Sevastița*, la Theater in der Saarlandstrasse<sup>27</sup>. În luna ianuarie 1941, profesorul de drept internațional, Rupprecht von Keller (1910–2003), a conferențiat la Institut. În aceeași perioadă, și un apropiat colaborator al lui Pușcariu de la Cluj, Alexandru Borza, profesor de botanică, a vizitat Institutul. Despre conferința sa, Hacman scria că: „O găsesc cu mult mai bună decât conferința lui Crainic”<sup>28</sup>. O lună mai târziu, au fost proiectate filmele *Mănăstirile din Bucovina* și *Carpații noștri*, aduse chiar de Alexandru Borza.

<sup>23</sup> Nichifor Crainic, *Zile albe, zile negre. Memorii*, ediție de Nedic Lemnar, București, Casa Editorială „Gândirea”, 1991, pp. 310–311.

<sup>24</sup> Hacman, d. 1815, p. 74.

<sup>25</sup> Dumitru Cristian Amzăr, *op. cit.*, p. 277 și urm.

<sup>26</sup> *Ibidem*, pp. 251–252.

<sup>27</sup> Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *op. cit.*, pp. 138–140.

<sup>28</sup> „De amiazăzi, Institutul i-a dat în Hotelul Bristol un prânz, la care au luat parte: d-l Hoppe, rectorul Universității, d-l Bierbade, decanul Facultății de Științe, profesorul Koch, împreună cu secretarul său, profesorul Wetzler de botanică, Borza, Sextil, eu, Manoilescu și Tulescu, de la Legația română”. Cf. Hacman, d. 1814, p. 48.

*Jurnalul* lui Hacman oferă foarte multe exemple, de la ariviști și sinecuriști care solicită sprijin pentru titluri onorifice, la universitari de marcă, precum Ioan Lupaș. Nici pe germani nu îi cruță: „Astăzi, dr. Brunn, profesor de medicină la Leipzig, ține la Institut o conferință, vorbind despre o călătorie pe care el a făcut-o prin România. Conferința, în fond, este atât de slabă, încât dl Kraus, decanul Facultății de Litere din Berlin, își exprimă față de mine nemulțumirea sa, iar prof. Hartman, de la aceeași Facultate, părăsește până și sala”<sup>29</sup>. La fel de critic și ironic este și la adresa unei conferințe din martie 1941: „Profesorul Paulian ține în Institut o conferință, în care insistă asupra tratamentului babelor noastre de la sate prin descântare etc. A asistat un public ales, mai ales profesori de specialitate. Impresia a fost penibilă. Și totuși, după conferință, d. Paulian i-a spus d-lui Sorin Paul de la Legația noastră, că i-a «tâmpit pe nemți». Eu găsesc că nu nemții au fost cei tâmpiți!”<sup>30</sup> Demetru Emanuel Paulian trecea drept un apropiat al cercurilor științifice germane, fiind membru al unor societăți de medicină din Austria și Germania, dar acest lucru nu l-a impresioant pe Hacman. La fel de critic la adresa lui Paulian este și la 1 aprilie 1941, când nota: „Paulian ține o conferință la Kaizer Wilhelm Institut für Hirnforschung, în fața unor specialiști. E slab, chiar foarte slab. Găsesc că Paulian ne-a făcut rușine! Pe de altă parte, Pușcariu și Manoilescu sunt supărați pe Paulian pentru că, istorisindu-le cele întâmplate în țară în zilele de 21–23 ianuarie, i-a numit pe legionari hoți și bandiți, care ar trebui împușcați. Iar Paulian mi se plânge că «bătrânul», adică Pușcariu, i-a spus: «Acum te vei întoarce în țară și ne vei înjura». Lucru dezagreabil”<sup>31</sup>. Este dificil de spus ce l-a făcut pe Hacman să își exprime aceste gânduri. Paulian trecea drept un adversar al legionarilor. Cum Hacman se plasase, deși destul de discret, pe poziții antilegionare, ar fi putut găsi alte considerații despre conferințele profesorului Paulian. Lucian Nastasă-Kovacs presupune că Hacman ar fi putut face aceste aprecieri sub influența lui Constatin Noica<sup>32</sup>.

Combaterea propagandei antiromânești, venită pe filiera maghiară, era o altă preocupare a Institutului, care l-a implicat și pe Hacman. Din *Jurnal* reies comentariile făcute cu prilejul unei conferințe, din 23 mai 1941: „Pentru astăzi, d-l Ludwig Tamás, german de origine, cu numele Tremmel, actualmente profesor la Universitatea ungurească din Cluj, și-a anunțat lecția de deschidere, ca profesor invitat în Aula Universității”. Acesta publicase la Budapesta o lucrare despre

<sup>29</sup> Walter von Brunn (1876–1952) – renumit chirurg, profesor la Universitatea din Leipzig. Hacman, d. 1815, p. 129.

<sup>30</sup> Hacman, d. 1814, pp. 70–71.

<sup>31</sup> *Ibidem*, p. 73.

<sup>32</sup> Constantin Noica avea o rudă, Dumitru Noica, fost coleg al lui Paulian, cu care intrase în competiție directă pentru un post la Clinica de Boli ale Sistemului Nervos din București. Paulian a ajuns la Berlin, după ce susținuse o conferință foarte apreciată la Universitatea din Viena și venise în capitala Reich-ului la invitația romanistului Ernst Gamillscheg și a lui Sextil Pușcariu. Poate tocmai asprele cuvinte lansate la adresa legionarilor de către Paulian, cu ocazia unor discuții, aveau să prilejuiască aceste animozități. Cf. Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovacs, *op. cit.*, p. 135.

Transilvania, plină „de exagerări și neadevăruri șovine”. Hacman i-a atras atenția rectorului Hoppe asupra caracterului antiromânesc al exegezei lui Tamás și l-a rugat să își folosească influența pentru a bloca inițiativa maghiară. Acesta l-a asigurat de tot sprijinul său, fără să împiedice conferința, deși se făcuseră presiuni și de la Legația României, prin ministrul Bossy. În cele din urmă, conferința nu a mai avut loc, profesorul maghiar nereușind să ajungă la Berlin în timp util<sup>33</sup>.

Între activitățile lui Hacman, mai puțin surprinse în paginile *Jurnalului* său, se numără și inițiativele din presa germană. El a avut în vedere ca o serie de articole despre România, scrise de membrii Institutului sau din inițiativa lui, să apară în reviste germane. Între acestea se numărau și articolele sale, apărute în „Europäische Revue” sau „Sozialpolitische Weltrundschau”. Indexarea acestor materiale de presă trebuia să țină cont de propaganda dusă de Ungaria împotriva României. De aceea, Sextul Pușcariu ar fi dorit lărgirea participării universitarilor români la diferitele evenimente organizate în universitățile germane, dar și cooptarea unor personalități, care să scrie despre problema transilvană în presa germană. Pușcariu a înaintat și câteva nume, între care Caius T. Jiga, Vasile Băncilă și Fritz Netolitzky<sup>34</sup>. Hacman ținea și evidența articolelor scrise despre România, în mass-media germană, prin intermediul colaboratorilor săi. De multe ori, acestea erau total nefavorabile românilor. Un astfel de exemplu l-a putut afla de la Didi Gallin din Köln. O gazetă din orașul german scria că: „România reprezintă pentru marea majoritate a populației germane o țară mică, undeva în Balcani, care trebuie să livreze Germaniei petrol și pâine. Astăzi, a dat înapoi vecinilor ce a furat în 1918 [...]. Locuitorii sunt țigani sau, în cel mai bun caz, balcanezi, iar obiceiurile lor sunt foarte primitive”. Altă dată, nota și citate care erau favorabile, cum era cazul unui articol apărut în „Berliner Monatshefte”, în 1941: „O fantezie plină de elan, cu un simț extraordinar pentru armonie, plăcerea culorilor și eleganța mișcărilor, bucuria de viață și o împăcare înțeleaptă cu gândul morții” sau „frumusețe și inteligență, tact natural, omenie profundă, solitudine continuă și înțelegere pentru opiniile celorlalți” [...]. În venele românilor curge sângele unuia dintre cele mai vechi triburi indogermanice ale continentului nostru, care, amestecat cu sângele roman, a oferit fundamentul rasial al unui popor nou<sup>35</sup>. În condițiile declanșării campaniei antisovietice, o temă predilectă a devenit anticomunismul românilor. „Rușii sunt comuniști, în timp ce românii, încă din 1919, au luptat contra comunismului cu succes, reușind să alunge armata lui Béla Kun și, în același timp, să stopeze pericolul comunist”, publica același ziar berlinez, în august 1941<sup>36</sup>.

Justificarea pentru care Hacman citează atât de des ziarele ne este oferită la începutul anului 1941. Institutul primea de la Biroul presei germane „toate articolele apărute în diferitele ziare germane referitoare la România, care ne sosesc

<sup>33</sup> Hacman, d. 1814, pp. 97–98.

<sup>34</sup> Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *op. cit.*, p. 130.

<sup>35</sup> Apud Daniela Olărescu, *op. cit.*, pp. 180–181.

<sup>36</sup> *Ibidem*, p. 181.

odată pe săptămână. Multe din ele sunt extrem de interesante și merită să fie scăpate de coș, în care ajung după ce au fost citite<sup>37</sup>. De aceea, în intenția diriguitorilor Institutului era editarea unei reviste românești în Germania. D. C. Amzăr i-a sfătuit pe membrii Institutului să renunțe la crearea unui instrument de propagandă de acest tip, pe care îl vedea inutil. Consilierul Legației de la Berlin considera că era mai utilă folosirea ziariștilor germani, în acest sens, relațiile sale în mass media din Germania fiind mult mai extinse<sup>38</sup>. Este dificil de spus cât de sincer era filosoful român, care se arătase a fi un adversar al Institutului, deoarece nu primise niciun post în cadrul acestuia.

### Relațiile cu studenții. Impresii din Berlin

Între atribuțiile sale, Maximilian Hacman a deținut-o și pe cea de a fi în permanentă legătură cu studenții români aflați la studii în Germania, într-un moment politic extrem de delicat. El a fost nevoit să facă un adevărat „dans pe sârmă” între nevoile studențimii române și orientările politice ale acesteia. De la început, a făcut eforturi pentru a afla care era situația studenților români din Germania și se implica, de câte ori avea posibilitatea, pentru a îmbunătăți condiția acestora. În 25 noiembrie, a avut o întrevedere cu rectorul Hoppe pentru a mări numărul de burse acordate românilor. În aceeași lună, sesizase că Suzana Dumitriu, venită la recomandarea lui Wilhelm Weber în Institut, pentru a-l ajuta pe Constantin Noica la bibliotecă, era „o studentă legionară”. Între obiectivele Institutului se înscria și supravegherea studenților și, mai ales, a celor cu vederi prolegionare. Membrii Institutului aveau sarcina de a întocmi rapoarte despre activitatea acestora<sup>39</sup>. Până la înlăturarea Legiunii de la putere, în ianuarie 1941, această activitate s-a făcut cu discreție maximă. Alteori, problemele erau ridicate de chestiuni strict tehnice. Așa a fost cazul care a trecut prin analiza lui Hacman, privind studenții de la Facultățile de Chimie. În Germania, a fost înlocuită titulatura de „inginer licențiat”, cu cea de „chimist licențiat”, în diplomele de absolvire. Cum în România titlul nu era recunoscut, se năștea o problemă cu diplomele acestora, odată finalizate studiile și întorși în țară. Hacman a luat legătura atât cu Ministerul Educației din Reich, cât și cu cel din România, în încercarea recunoașterii noii titulaturi<sup>40</sup>.

Cu toate că una dintre activitățile importante ale Institutului din Berlin era stabilirea unor legături solide și eficiente cu tinerii din România ajunși la studii în cel de-al Treilea Reich, sarcină ce fusese încredințată lui Maximilian Hacman, ea a

<sup>37</sup> Hacman, d. 1815, p. 21.

<sup>38</sup> Dumitru Cristian Amzăr, *op. cit.*, p. 218. Ulterior, el va nota că, „spre deosebire de Institutul Românesc din Germania și alte întreprinderi de stat cu misiuni în străinătate, eu mă încumet să fac propagandă fără bani”. *Ibidem*, p. 221.

<sup>39</sup> Irina Nastasă-Matei, *op. cit.*, p. 258.

<sup>40</sup> Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *op. cit.*, doc. 29, Anexă, pp. 283–284.

rămas de multe ori literă moartă, din motive care țineau de conflictul dintre Mișcarea Legionară și Ion Antonescu. Hacman bănuia că majoritatea studenților erau simpatizanții Legiunii și nu dorea să fie asociat cu gruparea politică a lui Horia Sima. Deși în primele luni Hacman a fost destul de activ în această direcție, după rebeliunea legionară s-a arătat mult mai de rezervat față de studenții români aflați în Germania. Studenții legionari erau greu de controlat, iar prezența liderilor Legiunii în Germania îi încuraja să-și continue activitatea politică. În acest context, de prin ianuarie 1941, îl aflăm pe Hacman prezent la diferite întâlniri oficiale, participând la întâlniri mondene, frecventând sălile de teatru, concerte și cinema, pentru a afla cât mai multe despre activitățile studențimii române. Activitatea de supraveghere a studenților a devenit o parte importantă a misiunii sale. Hacman s-a exprimat destul de discret în relația cu aceștia. Orientarea sa politică nu este vizibilă decât dacă avem în vedere sinceritatea mărturiilor din *Jurnalul* său. Dar fostul universitar cernăuțean se întâlnea periodic cu studenții, atât în școlile unde învățau, cât și la diferitele manifestări organizate de Institut. În urma unei conferințe organizate de Sextil Pușcariu, s-a căzut de acord ca organizarea studențimii române din Germania să nu se mai facă pe modelul societăților academice anterioare, compromise prin acțiunile legionare. În schimb, Institutul pune la dispoziția studenților spații pentru ca aceștia să își organizeze periodic activitățile. Alteori, surprindea starea lor de spirit la întrunirile de la Fundația studențească Humboldt-Club<sup>41</sup>.

O manifestare organizată la Institut, încă înainte de declanșarea rebeliunii în România, a avut loc cu prilejul comemorării a patru ani de la dispariția lui Ion Moța și Vasile Marin. Grigore Manoilescu a orchestrat acțiunea și a avut printre participanți delegați național-socialiști germani, fasciști italieni sau spanioli. Hacman nu a participat la acest eveniment, dar îl narează după povestirile lui Pușcariu: „Pușcariu ține o scurtă cuvântare de deschidere, Manoilescu ține conferința, iar corul legionar execută cântece legionare. Urmează vizitarea unei expoziții mici a unui număr de fotografii din viața legionară, de cărți și reviste legionare. Serbarea se termină târziu, pe la orele 12 noaptea. Mâncărurile, dar mai ales băuturile cumpărate, garantează o dispoziție foarte animată, cum îmi istorisește a doua zi Pușcariu”<sup>42</sup>. Absența sa poate fi pusă pe seama prudenței, într-un moment tensionat din viața politică românească. Hacman oferă și alte informații referitoare la activităților studenților din Berlin, care nu îi creează o impresie pozitivă. El nota, în 20 februarie 1941: „Am convorbiri cu studenții români Cristea, Micu, Nicolae și Sebeș, pe tema vieții studențești din Berlin. Mă aleg cu impresii nu tocmai plăcute. Aflu, între altele, că în anii din urmă, un student, Morărescu a înființat un birou pentru preschimbarea burselor românești în valută germană, la cursul de favoare, recunoscut, de altfel, pentru studenții noștri de către Reichbank. A încasat câte

<sup>41</sup> Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *op. cit.*, p. 151.

<sup>42</sup> Hacman, d. 1815, p. 28.

2 mărci de fiecare student, iar sumele încasate le-ar fi întrebuințat în mare parte pentru el”<sup>43</sup>. Alteori, se arată și mai nemulțumit de acțiunile studențimii. De exemplu, la serbarea organizată de Humbold Club, în 23 martie 1941, în Cinematograful Capitol den Zoo, au participat studenți ai diferitelor naționalități care studiau în capitala Reich-ului. „Au fost reprezentați iugoslavi, indieni, unguri, arabi, români, bulgari, irani, ibero-americani, armeni, chineji [sic] și ucraineni – notează Hacman. Cei mai buni au fost bulgarii și ucrainenii. Cei mai slabi, ungurii și românii. Pe când toate celelalte națiuni au fost reprezentate prin grupuri mari, în costumele lor naționale, dansând și cântând în cor, românii cu mare greu au găsit 6 doamne tinere (d-na Noica și d-na Kirilescu de la Institut) și domnișoare (Predescu de la Consulat, Costin, fiica lui Manoilescu, și două surori Keednig, dintre care cele două surori Keednig sunt germane). A cântat, în civil, tenoristul Munteanu. Am fost cu toții nemulțumiți că n-a fost ce trebuie”<sup>44</sup>.

Cel mai complicat moment din relația Institutului cu studenții a avut loc în luna mai. Prăbușirea Iugoslaviei sub atacul contrentat al armatelor germane, italiene, maghiare și bulgare a avut un larg ecou și în rândul românilor. Creșterea teritorială a Ungariei a fost blocată de generalul Ion Antonescu, care a amenințat cu intervenția în Banatul sârbesc dacă trupele maghiare ar avansa la est de râul Tisa. Jocul politic al generalului a părut destul de ambiguu și studenții s-au grăbit să ceară alipirea părții de vest a Banatului la România<sup>45</sup>. De aceea, studenții de la Berlin, în colaborare cu Grigore Manoilescu, au pregătit o ședință la Institut pe acest subiect. Fiind anunțat și un funcționar din Ministerul German al Muncii, Hacman a sugerat lui Manoilescu să nu dea o încărcătură politică acestei adunări. Și Raoul Bossy l-a îndemnat pe Manoilescu să fie prudent și să nu le dea studenților posibilitatea de a-și exprima gândurile privitoare la problema Banatului. Studenții votaseră o moțiune prin care cereau anexarea părții de vest a regiunii amintite, dar care nu reflecta corect intenția guvernului de la București. De aceea, Hacman a cerut ca nicio problemă politică să nu fie adusă în discuțiile ședinței de la Institut. Studenții au emis chiar și o invitație în acest sens, care purta antetul Institutului: „Intervenind chestiuni de o deosebită urgență în legătură cu extinderea suveranității române asupra unor teritorii românești, sunteți convocat la Institutul român, duminică 25 mai 1941, orele 11. Caracterul excepțional al adunării impune o neîntârziată hotărâre și o participare generală. Rugăm transmiteți convocatorul tuturor colegilor dvs. din Berlin”. Invitația a fost trimisă și sașilor aflați în capitala Reich-ului și a ajuns în mâinile Ministerului de Externe german. Și Raoul Bossy a fost sesizat de aceasta. Abia în aceste condiții, Manoilescu a hotărât să nu mai

<sup>43</sup> *Ibidem*, p. 60.

<sup>44</sup> *Ibidem*, p. 68.

<sup>45</sup> Pentru detalii, vezi Cătălin Calafeteanu, *România și „micile puteri” vecine (1940–1944)*, București, Editura Enciclopedică, 2011, pp. 115–123.

organizeze adunarea<sup>46</sup>. Problema Banatului s-a închis repede pe agenda diplomației Pactului Tripartit, deoarece Hitler se pregătea să invadeze Uniunea Sovietică.

Din însemnările sale, se vede că legătura cu țara a rămas o constantă a zilelor petrecute la Berlin. Apare deseori regretul că ziarele românești nu ajung la timp și că trebuie să se informeze din gazetele germane. Dar îi atrag atenția tot felul de detalii: de la articolul din „Gazeta Bucovinei” din 11 noiembrie, dedicat unirii Bucovinei cu România, până la detaliile cutremurului din noiembrie. „Universul”, din 1 decembrie, „aduce amănunte despre reînhumarea lui Codreanu [...]. Apoi citesc o dare de seamă de o sărbătorire a Unirii Bucovinei făcută cu adevărată modestie bucovineană în București. Remarc cu mirare că Nistorii n-au luat parte. Oare de ce?”. Este impresionat de sinuciderea lui Teofil Sidorovici. Revine la acest subiect ulterior, apărând imaginea lui Sidorovici: „«Buna Vestire», din 12 decembrie: un oarecare domn Anastarc Iftime polemizează într-un articol, «Candoare monahală», contra arhimandritului Scriban, care a încercat în alt articol să ia apărarea timidă a nenorocitului Teofil Sidorovici»<sup>47</sup>.

Problema legionară, și mai ales excesele guvernării național-legionare, i-au prilejuit dese remarci. În general, asasinatele din România au creat o puternică impresie în sânul comunității românești din Berlin. N-a scăpat atenției nici poziționarea lui Manoilescu față de asasinate, și mai ales față de asasinarea lui Iorga.

„Întrebându-l, ulterior, pe Gr. Manoilescu pentru ce a fost executat Madgearu, mi-a zis că s-a găsit o listă neagră, făcută încă la Congresul studenților de la Oradea Mare și în care a fost trecut și numele lui. Iar cât despre moartea tragică a lui Iorga, am putut cu satisfacție constata că legionarii noștri Noica, Teodoreanu, Djuvara Dimitrie, o studentă legionară de aici, angajată și ea la biblioteca Institutului, până și Gr. Manoilescu o dezaprobă, numind-o o mare greșală, o prostie care nu trebuia făcută. Iar când Gr. Manoilescu se întoarce din București, că a vorbit chiar cu unul din asasinii lui Iorga, un tânăr legionar Boeriu, pe care el, cum se vede, l-a putut găsi îndată, deși guvernul este în căutarea vinovaților, Boeriu i-a istorisit că, în drumul spre locul unde a fost executat, Iorga a zis cu glas ridicat că nu regretă nimic din ce a făcut și că este gata oricând să facă același lucru. După sosirea lui Sextil Pușcariu, mai aflu de la el că Iorga a fost înmormântat în București, în cimitirul Bellu, în fața unei asistențe de 10 000 [de] persoane, ceea ce în cercurile legionare a făcut impresie rea. Apoi, i s-a ținut lui Iorga la Academie o ședință de doliu [...]. Eu zic că asasinarea lui Iorga n-a fost o greșală orișicare, dar că a fost o greșală de neiertat, care va avea încă repercusiuni foarte serioase în țară. Oricum Iorga nu trebuia să moară cum a murit»<sup>48</sup>.

<sup>46</sup> Hacman, d. 1815, pp. 102–103.

<sup>47</sup> Hacman, d. 1814, p. 199.

<sup>48</sup> *Ibidem*, p. 192.

Nici desfășurarea războiului sau problemele politicii internaționale nu i-au scăpat atenției. Începând din 23 martie 1941, Hacman acordă spații generoase și problemei iugoslave. Dacă aderarea Iugoslaviei la Pactul Tripartit apare ca o simplă consemnare, ceea ce s-a declanșat ulterior îi prilejuiește numeroase reflecții. Din 6 aprilie, acestea devin aproape zilnice, odată cu declanșarea războiului din Balcani. Din 22 iunie, *Jurnalul* se focusează pe războiul germano-sovietic. În aceea zi el nota că: „Facem o frumoasă plimbare dimineața la Grunwaldsee și Hunderkehlesee, iar după masă cu Pușcariu la Ruhleben, discutând acel mare eveniment și aspectele sale pentru România, care intră și ea în război”<sup>49</sup>.

Vizitele și excursiile sale prin Germania sunt bine reprezentate în paginile *Jurnalului*, dar mai ales cea de Paștele anului 1941 se bucură de o atenție specială. Detalii ne sunt oferite și după vizita de la finele lunii aprilie 1941, la Magdeburg, cu o delegație foarte numeroasă de personalități care locuiau în Germania. Excursia de la Dresda, de la începutul lunii iunie, este detaliat amintită, mai ales că a fost una dintre cele mai frumoase experiențe de acest gen petrecute de Hacman în timpul șederii sale. Episodul naufragierii vasului cu care se plimbau pe Elba este, de asemenea, relatat amănunțit. Iată-l amintind cu plăcere de o excursie aranjată de Humboldt Club, în 19 iulie 1941, cu un vapor pe Havelsee, de la Spandau până dincolo de Potsdam, la Luftschiffhafen. „A fost o excursie foarte frumoasă”<sup>50</sup>. La 18 august, își notează impresiile din ultima excursie: „Ne-am întors din excursia la Obeschereiberhau, unde am petrecut într-o regiune foarte frumoasă, care ne-a amintit foarte mult pădurile noastre, deși nu erau chiar atât de frumoase. În gară am fost primiți de Magda și Werner Gruber. Magda, plângând amar, m-a rugat să-i înlesnesc întoarcerea în țară, și ne-a comunicat că chiar a doua zi, marți, în 19 l.c., întreaga familie pleacă în alt lagăr în Thuringen”<sup>51</sup>.

### Conflictele din Institut

Relația dintre Institutul și Legația României în Germania a fost una relativ rece, atât timp cât Constantin Greceanu a condus misiunea diplomatică. Hacman nu era un susținător înfocat al legionarilor, iar atitudinea ministrului, care venea des îmbrăcat în cămașa verde, îl deranja. Organizarea în cadrul Institutului a aniversării Regelui Mihai a fost un prilej de a constata atitudinea lui Greceanu, care a venit însoțit de mulți studenți legionari. „Îi fac cunoștință lui Greceanu, însă mă decepționează, căci de vreo două ori el mă întreabă nervos: «Da’ bine, adică ce faceți d-voastră la Institut? Și apoi ar trebui îngrijit ca numai legionari să intre în Institut». Ulterior, Manoilescu îmi dă următorul comentariu la aceste cuvinte.

<sup>49</sup> Hacman, d. 1815, p. 117.

<sup>50</sup> *Ibidem*, p. 128.

<sup>51</sup> *Ibidem*, p. 135.

Greceanu de la început a fost contra Institutului. Prevăd raporturi nu prea agreabile între Greceanu și noi<sup>52</sup>. Deși relația cu Legația s-a îmbunătățit după venirea lui Bossy, acesta era bănuțat că ar sabota Institutul în problema financiară. Sextil Pușcariu a intenționat să îi ceară rectorului, W. Hoppe, să intervină pe lângă autoritățile germane din România pentru reglementarea chestiunii, gest privit prost de către șeful Legației<sup>53</sup>.

Cele mai multe reflecții îi sunt prilejuite de reverberațiile berlineze ale conflictului din România. Profesorul cernăuțean nu își arată satisfacția nici când Pușcariu se declară deschis de partea lui Horia Sima, în conflictul cu Antonescu. „De altă parte, îmi mai comunică Pușcariu, «strict confidențial», că după informațiile precise pe care le are, chiar în scurtă vreme Ribbentrop va face loc lui Himmler, care se bucură de toată încrederea lui Hitler. Și cum Himmler este un mare protector al legionarilor, el imediat îi va pune pe aceștia la guvern, după ce, bineînțeles, îl va fi înlăturat pe generalul Antonescu! Îmi pare rău de bietul Pușcariu și nu știu ce să zic. Dar simțesc că mă voi întoarce mai curând acasă decât credeam, pentru că așa nu merge. Îi zic asta și lui Pușcariu<sup>54</sup>. Relațiile dintre Institut și Legație au cunoscut și clipe mai bune. Un astfel de moment l-a reprezentat parastasul organizat la Capela românească din Berlin, pentru reînhumarea lui Corneliu Zelea Codreanu<sup>55</sup>. Deși avea o misiune oficială, Greceanu nu s-a putut delimita de simpatiile politice, ceea ce nu l-a putut face plăcut lui Hacman, mult mai discret în a-și arăta pe față antipatiile politice. Așezământul spiritual românesc din capitala Germaniei devenise „o capelă creștină cu spoială politică<sup>56</sup>”, ceea ce l-a distanțat pe Hacman de ministrul plenipotențiar din acel moment.

Începutul anului 1941 îi prilejuiește lui Hacman noi reflecții asupra situației României și a conflictului deschis dintre Antonescu și Legiune. Și nu în ultimul rând, îl preocupă Manoilescu și Teodoreanu, „reprezentanții cei mai viguroși ai acelor legionari care îl recunosc numai pe Sima, ca singurul succesor al Căpitanului, iar pe Antonescu, ca pe unul care s-a impus contra voinței lor<sup>57</sup>”. Permanentele schimbări din structura guvernamentală l-au determinat pe Maximilian Hacman să rămână în expectativă și după ce Mișcarea Legionară a fost îndepărtată de la putere în România. Din octombrie 1940, el sesizase că în guvern existau diverși adversari ai lui Sextil Pușcariu, care nu agreau „puterile dictatoriale” pe care Pușcariu le avea în numirea colaboratorilor și a personalului Institutului. Prima scenă a fost suprinsă încă de la vizita lui Vladimir Dumitrescu la Berlin. Ulterior, a aflat de la Alexandru

<sup>52</sup> Hacman, d. 1814, p. 172.

<sup>53</sup> Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *op. cit.*, p. 145.

<sup>54</sup> Hacman, d. 1815, pp. 180–181.

<sup>55</sup> Hacman, d. 1814, p. 175.

<sup>56</sup> Generalul Ion Gheorghe, *Un dictator nefericit. Mareșalul Antonescu (calea României spre Statul satelit)*, ediție de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1996, p. 144.

<sup>57</sup> Hacman, d. 1815, p. 17.

Teodoreanu că în conducerea Institutului ar sta persoane „fără situație academică”, făcând, în primul caz, aluzie la Pușcariu și Manoilescu. Și mai mirat a fost când Vinulescu i-a declarat că a aflat „chiar din gura lui Brăileanu cam același lucru”<sup>58</sup>. Chiar ministrul Educației, Traian Brăileanu, este prezentat într-o lumină negativă tocmai datorită poziției sale față de o cerere a lui Hacman. Brăileanu apare în *Jurnal* în contextul eliminării universitarilor antilegionari. În general, comentariile lui Hacman sunt îndreptate împotriva Legiunii și poziționarea sa pro-antonesciană devine evidentă. Chiar remarca la adresa lui Brăileanu, după ce la Berlin s-a aflat că Antonescu a dispus ca Pușcariu să își poată alege colaboratorii, ne arată tensiunile din lumea românească în finalul anului 1940<sup>59</sup>.

Problemele de finanțare a Institutului au creat alte animozități. Inițial, aceasta se făcuse de către Ministerul de Externe, prin fondurile diplomatice de la Legația din Berlin. Mutarea Institutului sub egida Ministerului Propagandei a schimbat situația. „Problemele financiare s-au acutizat din februarie 1941. Mihai Antonescu a solicitat o anchetă, iar un prim raport, din martie 1941, părea să fie favorabil lui Pușcariu. Acesta a reușit pentru moment să își păstreze postul de președinte al Institutului și cel de rector de la Universitatea din Sibiu<sup>60</sup>. Dar animozitățile legate de persoana lui Sextil Pușcariu au continuat. Nici Nichifor Crainic, de la București, și nici Emil Hațieganu, de la Sibiu, nu l-au menajat, ceea ce a dus la adâncirea crizei Institutului. Hacman a înțeles de la sfârșitul primăverii că zilele sale la Berlin erau numărate tocmai din cauza acestor neînțelegeri.

„Sunt informat că Institutul din Berlin a devenit o vacă grasă mulșă de d-l Pușcariu și de familia domniei sale. D-l general Rosetti va face ancheta. Găsindu-se vinovat, d-l Pușcariu va fi scos și de la Institut și din Universitate”<sup>61</sup>. Detaliile, surprinse în începutul lui iunie, au marcat finalul experienței sale berlineze. Totodată, conflictul născut în Institut din acest motiv ne reliefează dedesubturile și contradicțiile dintre Minister și Institut, ca și dintre diferiții universitari care luptau pentru sinecurile lor. Pușcariu este cel care a declanșat conflictul, iar sumele de bani au devenit pretextul pentru care Crainic a încercat să îl înlocuiască. În iunie 1941, Sextil Pușcariu a plecat la București pentru a se disculpa în fața criticilor care îl acuzau că a susținut cauza legionară în conflictul cu Ion Antonescu. Hacman mărturisește că „a fost lucrat la Minister de Crainic și la Rectorat de Hațieganu”<sup>62</sup>. Cum o vreme Sextil Pușcariu a lipsit de la Berlin, bugetul a fost manageriat de Grigore Manoilescu. Venirea sa în capitala Germaniei trebuia să constituie și redresarea situației financiare a Institutului, mai ales că de actele contabile se îngrijea soția lui Max Hacman. La verificarea făcută în iunie

<sup>58</sup> Hacman, d. 1814, p. 178.

<sup>59</sup> *Ibidem*, pp. 179–180.

<sup>60</sup> Daniela Olărescu, *op. cit.*, p. 183.

<sup>61</sup> Hacman, d. 1815, p. 109.

<sup>62</sup> *Ibidem*, p. 111.

1941, s-a putut constata că 2 000 de mărci germane fuseseră scoase din gestiune, fără nicio acoperire. Situația a devenit și mai complicată în vara anului 1941. Universitarul cernăuțean aprecia în *Jurnal* că Pușcariu a făcut două mari greșeli, care au dus bugetul în prăpastie. El aprecia că Pușcariu era un cheltuitor nesăbuit, oferind ca exemplu remunerația mare pe care o încasa, automobilul achiziționat, dar și faptul că l-a lăsat pe Grigore Manoilescu să gestioneze sumele. A doua eroare o pune pe seama relației cu Ion Antonescu și a animozității dintre cei doi; „un minim cod al onoarei ar fi impus demisia și solicitarea unei anchete, iar nu «cerșitul» unei dreptăți iluzorii prin tot felul de antecamere la Președinția Consiliului de Miniștri”<sup>63</sup>. Periclitarea poziției lui Sextil Pușcariu și încetarea misiunii lui Hacman la Berlin nu se datorau exclusiv problemelor din Institut. Schimbările preconizate făceau parte dintr-o „vastă ofensivă diplomatică orientată contra Dictatului de la Viena și pentru combaterea politicii antiromânești a Ungariei”, într-un moment în care Reich-ului și-a modificat prioritățile în relația dintre Budapesta și București<sup>64</sup>.

Din cauza conflictului dintre Ministerul Propagandei și Institutul Român din Berlin, transpus în relația adesea conflictuală pe care Pușcariu o avea cu diferiți factori de decizie de la București, dar și a intenției declarate a lui Ion Antonescu de a schimba o parte a personalului Institutului, Hacman a fost nevoit să se întoarcă în România. Momentul a fost unul relativ prielnic, deoarece armatele germano-române eliberaseră nordul Bucovinei, iar Hacman spera în refacerea Universității din Cernăuți. Maximilian Hacman luase deja decizia plecării în țară, din septembrie, pentru moment solicitând doar un „concediu”, însă cu siguranță avea deja aranjamente în ceea ce privește o viitoare activitate la Cernăuți, poate chiar cu gândul la o revenire în vechea sa casă și atmosferă bucovineană. Hacman a fost, de altfel, extrem de activ imediat după reinstalarea administrației românești în această regiune, în vara lui 1941, pentru ca, din toamnă, să fie unul dintre cei mai fervenți susținători ai reînființării Universității din Cernăuți<sup>65</sup>.

## Concluzii

Max Hacman s-a înscris pe traiectoria politicianilor români din Bucovina care au împărțit un destin aparte. Între etapele vieții și evoluției sale intelectuale, una mai puțin cunoscută a rămas cea petrecută la Berlin, între octombrie 1940 și octombrie 1941. Hacman se afla într-un moment relativ neprielnic din viața sa, după ce nordul Bucovinei fusese ocupat de Uniunea Sovietică. Episodul berlinez al

<sup>63</sup> Irina Matei, Lucian Nastasă-Kovács, *op. cit.*, pp. 143–144.

<sup>64</sup> Ioan Chiper, „Obiective, mijloace și metode ale diplomației românești în anul 1941” (I), în „Revista istorică”, serie nouă, tomul II, nr. 3–4, martie – aprilie 1991, p. 134.

<sup>65</sup> Mihai-Aurelian Căruntu, *Bucovina în al Doilea Război Mondial*, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 366.

lui Maximilian Hacman nu este cel mai fast, dar poate fi considerat ca cel mai inedit din biografia intelectualului bucovinean. A fost nominalizat secretar al Institutului Român din Berlin datorită prieteniei care îl lega de Sextil Pușcariu, dar și afinității sale față de regimul național-socialist. Cât timp a locuit în capitala Germaniei naziste, a fost la curent atât cu mediile intelectuale germane, cât și cu realitățile din țară. Din analiza comparativă a documentelor și a însemnărilor sale zilnice, Hacman pare a fi o persoană activă și extrem de harnică în formarea și menținerea legăturilor cu mediul universitar german, dar și un critic al diferitelor inițiative pe care membrii Institutului le-au avut. Hacman a participat la majoritatea activităților Institutului, de la conferințele susținute de diverși invitați, la excursiile prin Germania. Hacman a mai avut tentația ținerii unui jurnal și în alte episoade ale vieții sale. Dar paginile *Jurnalului* berlinez reprezintă o justificare în plus a activității sale. Mai ales din aceste gânduri intime, lăsate în pagină, putem afla care era poziția lui Hacman față de activitățile Institutului, ce rol a jucat în relația dintre Institut și Legația României din Berlin, care au fost personalitățile culturii și științei germane atrase de propaganda românească și ce atmosferă a fost cultivată în așezământul cultural român.

La fel de important este modul cum a înțeles să se poziționeze față de studențimea română din Germania. Atracția fenomenului legionar rămânea mare printre tinerii aflați la studii, iar conflictul dintre Antonescu și Legiune a reverberat și în lumea germană. De aceea, după un debut destul de activ, s-a delimitat discret de inițiativele prolegionare ale studenților, preferând să îi observe de la distanță și să nu lase impresia că ar fi partizanul vreunei tabere. Atrage atenția și modul cum s-a poziționat Hacman față de conflictul dintre Sextil Pușcariu și Nichifor Crainic, și, mai ales, cum a gestionat eterna problemă financiară cu care Institutul s-a confruntat. Nu în ultimul rând, se poate vedea de care parte s-a așezat intelectualul bucovinean în conflictul dintre Ion Antonescu și gruparea politică din jurul lui Horia Sima, conflict care a reverberat și în Institut și care a măcinat inclusiv emigrația românească din Germania. Din cauza conflictului dintre Ministerul Propagandei și Institutul Român din Berlin, transpus în relația adesea conflictuală pe care Pușcariu o avea cu diferiți factori de decizie de la București, dar și a intenției declarate a lui Ion Antonescu de a schimba o parte a personalului Institutului, Hacman a fost nevoit să se întoarcă în România. Momentul a fost unul bine venit, deoarece armatele germano-române eliberaseră nordul Bucovinei, iar Hacman spera în refacerea Universității din Cernăuți.